

tekben, egyházuk javának és előmenetelének munkálásában s ehhez képest ezuttal is meg fogjuk találni azt az utat és módot, mely az előttünk álló nehéz és sok tekintetben kényes kérdés szerencsés megoldására vezet; a mit most annyival inkább óhajtok, mert tekintettel a jövő évben Dávid Ferencz első püspökünk születése 400-dik évfordulója alkalmából előttünk álló ünnepélyre, szeretném, hogy az az ünnepély ne meghasonlásban találjon, hanem mint a hogy az urvaszorához szokás járulni, ez ünnepélyben is mindnyájan egymással kibékülve, egymással ölelkezve vehessünk részt.

Adja a kegyelmes jó Isten, hogy úgy legyen. Én e reményben üdvözlöm rendkívüli főtanácsunknak egybegyült tagjait. S még csak annyit kívánok ezekhez hozzátenni és becses figyelmükbe ajánlani, hogy szerintem nem érheti oly anyagi kár, a melyet szívesebben el ne szenvedjek, mint a legkisebb erkölcsi veszteséget, melyet hozandó határozataink esetleg maguk után vonhatnának.

Ezzel jelen rendkívüli főtanácsi gyűlésünket ezennel megnyitottuak nyilvánítom.

Unitáriusok a legújabb „Magyar Irodalom Történet“-ben.

Minden irodalommal foglalkozó örömmel vette a hirt, hogy végre akadt egy olyan magyar irodalomtörténet, melyet a M. Tud. Akadémia jutalomra érdemesnek talált. Az Irodalomtörténeti Közlemények 1909. szept. számában megjelent külön birálat (Császár E.-től) szerint dr. *Pintér Jenő* 2 kötetes munkája¹ hivatva van a magyar litteratura „Grundriss“-sza lenni. Érthető kíváncsisággal igyekeztem megszerezni e munkát. Ha arra a kérdésre kell megfelelnem: *Pintér* könyve megéri-e az árát, hát nyugodt lélekkel mondom hogy *meg*. Ezzel azonban világért sem azt mondtam, hogy birjuk immár az eddigi kutatások alapján készült teljes magyar irodalomtörténetet. Az, a mit e két kötet nyújt, szorgalmas igyekezet becsületos eredménye. Részrehajlás, felekezetieskedés, leki csínylés sehol nincs benne. De hát mindez mentheti-e a tévedéseket, főleg a hiányokat? Különösen nekünk, unitáriusoknak, nincs okunk

¹ A magyar irodalom története a legrégebb időktől Bessenyei György fellépéséig. A M. T. Akadémia által a Semsey-pályadíjjal jutalmazott mű. Irta dr. *Pintér Jenő*. Első kötet: a legrégebb időktől a mohácsi csatáig (I—XIX., 1—358 l.); második kötet: a mohácsi csatától Bessenyei György fellépéséig (1—510 l.) Budapest, 1909. Rényi Károly kiadása. A két kötet ára 30 korona.

lelkessedni e munkáért. Az unitárius szellemű magyarországi irodalomnak feltűnő fogyatékos ismertetése van Pintér könyvében. Néha még azok a tudnivalók is hiányoznak belőle, a miket a Beöthy—Badics-féle Képes Irodalomtörténet magában foglal; Horváth Cyrill s Bodnár Zsigmond ez irányú összefoglalásai is sokszor elkerülték írónk figyelmét. Ezeket azért említem, mert szerző használta őket. Pedig az, a ki csak kissé is ismeri unitárius egyházi irodalmunk történetének a legutolsó decenniumát, már e munkákat is hiányosnak tarthatja. Bodnár, hogy legfeltűnőbb botlását említsem, Karádi Pált „szellemileg és irányban oly korlátolt prédikátornak ismeri, kinek szemci nem képesek a való életből bármit is meglátni, kinek agyveje egyenesen elbutult a legsületlenebb ószövetségi képzetekkel s kinek dagályos irálya mintájául szolgálhat a gondolatlan, jámbor, kenetteljes beszédnek“. (Irod. Tört. I. 54 l.)¹ A Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben is sok a tévedés.² Ime néhány, az elejéről (I. köt.-ből): a Heltai nevén ismeretes bibliafordítás nincs a tulajdonképeni fordítók szerint felosztva, következőleg a háromféle rész együttes jellemzése hibás (1. kiad. 162—163; 2. kiad. 169—170); annak, hogy e fordítások nem váltak népszerűvé, okát nem Heltainak unitárius hitre térése adja (u. o.), hiszen Heltai, mint unitárius, bibliát nem fordított (I. *Borbély*: Heltai, 59—69 l.). A 2. kiadás (171 l.) elhagyja az 1. kiadás (164 l.) azon lényeges megjegyzését, hogy Károlyi („Beöthy“-nél hibásan: Károli) Gáspár bibliafordítása különösen a Heltai-félén alapszik. Dávid Ferencz sem volt Beszterczén kath. plebánus (1. kiad. 171, 2. kiad. 177 l.). Bogáti zsoltárfordításai *egy* sornál (1. kiad. 340, 2. kiad. 361 l.) bizonyára többet érdemlettek volna; stb. Kifogásainkat még tudnók szaporítani; bár azt is hozzátesszük, hogy Kardos Albert (ki „Beöthy“-ben a XVI. sz. polemikusairól irt) a legcsekélyebb elfogultság nélkül s valódi hozzáértéssel tárgyalja hitvitázóinkat. Kár, hogy Stancaróról, Karádiról, Válaszútról, Enyediről, Hunyadiról, stb. nem tesz említést. E hiány megérzik Horváth Cyrill „Régi magyar irod. tört.“-én is. Horváth — Bodnárnak hű tanítványa — az első, ki Dávid Ferenczet Jakab Elek monografiájának ügyes kivonatában mutatja be s méltatja, noha olvasóit majdnem tájékozatlanul hagyja az iránt, vajjon Dávid minő helyet foglal el a magyar művelődés történetében, — mit pl. Kardos Albert munkájáról nem igen mondhatnánk. Enyedi Györgyről is csak Geleinél emlékszük meg, noha mi úgy tudjuk, hogy a szintén említés nélkül maradt Válaszuti mellett Enyedinél talentumosabb írója nem volt az unitárius elnyomatás irodalmának. Nem lévén szándékunk e könyvnek részletes bírálatát adni, legyen elég e pár észrevétel.

¹ Bodnár könyvének sok hibájára rámutatott *Kanyaró*: „Legujabb magyar irodalomtörténetünk“ cz. cikkében (Ker. Magv. 1891. 293—296 és 346—353 l.).

² A Beöthy—Badics-féle Irod. Tört. 3-ik kiadásában a 2-ik kiadásnak alább kifogásolt helyei változatlanul vannak lenyomatva.

E három munka után mennyiben jelent haladást Pintér könyve? Ha tisztán azon szempontból felelünk e kérdésre, hogy az unitárius írók mennyiben vannak bevonva az irodalmi fejlődés keretébe s helyük mily szabatosan megjelölve, azt felelhetjük, hogy a kikiről Szilády R. M. K. Tára, az Irod. Tört. Közl., Egyet. Philol. Közl., Századok és Könyvszemle alapján szerző tudomást szerezhettek, azok, a mennyire ezen forrásokból lehetett, teljes részletességgel vannak ismertetve. Fájdalom, az unitárius irodalomtörténetírás e folyóiratokban, az utolsót kivéve, majdnem semmivel sincs képviselve, azon források pedig, melyek e célra használhatók és használandók, szerző figyelmét kikerülték, illetőleg a mi hihetőbb, szerző kezéhez nem juthattak. E források: elsősorban a Keresztény Magvető és az Archiv für siebenb. Landeskunde N. F. évfolyamai, aztán Jakab Elek, Kanyaró Ferencz, a szász és kálvinista történetírók dolgozatai; végiül maguk az eredeti művek. Jakab Eleknek több érdemes dolgozatát nem használta szerző. Feltünőbb hiány, hogy nem ismeri Kanyarótól: „Unitáriusok Magyarországon“ (Kolozsvár, 1891.), „Unitárius történetírás“ (Kolozsvár, 1895.), „Dávid Ferencz“ (Kolozsvár, 1906.) cz. monografiákat, természetesen a bennük összehalmozott adatokkal együtt. A Keresztény Magvetőben Kanyarótól megjelent cikkek, az Archiv, továbbá Székely Sándor, Ferencz József, Révész, Balogh, Pokoly egyháztörténeti és dolgozatai, stb. stb. mind hiányoznak — tartalmukkal együtt — Pintér könyvéből. E kifogások után az igazság érdekében valónak tartom ide iktatni szerző menségét, azt t. i., hogy vidéki izoláltsága fizikailag lehetlenné tette minden munkának megszerzését.¹

Nem folytatjuk a pro és contra való észrevételeket. Pintér könyvének érezhető hiányai vannak, azonban e fogyatékoságot bizvást ellensúlyozza a másnemű anyag roppant gazdagsága s ha unitárius szempontból nem is, általánosságban kimondhatjuk, hogy könyve az anyag nagyságával, az adatok megbízhatóságával, a könyvszerzet lehető teljességével messze felülmulja minden elődjét, noha a czéltől maga is még távol áll.

A midőn fentiekben különben jeles könyveink hiányairól szölgöttam, szándékosan kerültem minden általánosítást. Hiszen az időrendben megjelent ezen munkák nem egymáson épültek, noha ennek így kellett volna történni. Irodalomtörténetírásunkban — Pintér itt dicséretes kivétel! — már régóta az a rossz szokás járja, hogy íróink eredetiségre való törekvésük miatt önmagukhoz méltatlannak tartják bárki munkájának megbízható eredményét átvenni akkor, a mikor ez eredményre maguk is rájűhetnek.² Ez egyik oka össze-

¹ Ezzel szemben joggal mondhatnók: Ha egyebet nem, *Széchy* Károlynak Balassa Bálintról a Magyar Remekírók kiadása elé írott kitünő (*Széchy* összes művei között legjobb) életrajzát talán mégis megkaphatta és fölemlíthette volna.

² Tanulságos sorokkal igazolta az állítás igazságát *Salamon F.*: Irod. tanulm. I. Bp. 1889. 33—34 l. Ujabbán *Haraszti Gy.*: Bp. Szemle 121. és 122. köt.-ben.

foglaló munkáink aránytalanságának, főleg hiányosságának. A másik: a rendszeres összefoglalásokat előkészítő tanulmányok hiánya. Az a nézet, hogy valamely korszak történetét csak az egész irodalmi fejlődést magában foglaló könyvbe lehet megírni, igen hibás.¹ Nem kevésbé fontos az a tévedés, hogy az irodalom fogalma minden időben változatlanul egyforma. Még oly kitűnő kézikönyvek, mint Horváth-, Váczy-, Beöthy-, sőt a tudományos igényekkel készült Heinrich-féle irodalomtörténet, ez elv szemelőtt tartásával készültek; pedig a XVI. század szellemi életét nem lehet ugyanegyformán mérni a XIX-ével, sem a X-ét a XVIII-ével. A mint a gyermek és a felnőtt szellemi igényei különböznek egymástól, úgy a fejlődés hatása alatt álló nemzeti litteratura korszakai is. Nem az irodalomtörténetírás elméletét akarom megírni, tehát kifogásaimat sem szaporítom. Annyi már így is látható, hogy az összefoglaló irodalomtörténetírás terén még igen-igen sok megoldásra váró feladat van. Az egyes korszakok és műfajok monografiáin kívül meg kell írni a felekezeties irodalom történetét is. Szellemi életünk a reformáció kora óta két nagy áradatban hömpölygött napjainkig: egyik a vallásos, másik a világi ár. E kettő csak a XIX. század derekán ömlik össze. A vallásos irodalom ismét megoszlik felekezetek szerint; mindenik felekezet dogmái alapján segíti hiveit. A XVI. századtól kezdve, a XVII-en át egészen a XVIII. végéig mindenik felekezetnek az a célja, hogy társadalmunk szellemét a maga vallásának alapján fejleszse. S ha az irodalom története a nemzeties szellem fejlődésének története, úgy a felekezeties irodalom alakulásainak vizsgálása szükséges munkája.

¹ Erre már *Décsi* Lajos is utalt: *Elb. költ. tört.* IV. kötet, 147 l. (Egyet. előad.)

DR. BORBÉLY ISTVÁN.

G y ö n g y m o n d a t o k .

(Ujkori íróktól.)

K i v á l t s á g .

A kiváltságosoknak nincsenek füleik a kitagadottakra nézve. Onnan, a hol a főurak és fejedelmek vannak, nincs mit várni. A boldogok nem akarnak tudni semmiről és magukat elszigetelik. Az ők paradicsomuk kapujára azt kellene írni, a mi a pokol kapujára van írva: „mondjatok le minden reményről!“ *Hugo Victor.*

A kiváltságok megszűnnek, de a nép öröklétü. *Mirabeau.*

Mindenki szeretne az egyenlőségből és szabadságból kiváltságot csinálni, nem gondolva meg, hogy e kétféle fogalomban ellenmondás van. *Constant Beniám.*

K i v á n s á g . K i v á n c s i s á g .

Minden csalétek után kapkodni, minden csillámfény után futni, e kérdést idézi elő: mikor szünöl meg, eszelős. *Lafontaine.*

Ha az ember azt kíváná az embertől, hogy semmit se kívánjon, ez annyit tenne, mint azt kívánni, hogy szünjék meg ember lenni. *Argens.*

Mikor az ember valamit makacsul fejébe veszen, a legderékebb is állatiassá válhatik. *Molière.*

Ritka a sietség nélküli kívánság; a mit akar, azonnal akarja; a késedelmet gyűlöli; innen a sok vész és hajótörés. *Petrárka.*

Kiváncsiság bűnnek fele: a rossznak már nézése rout. *Arany János.*

K o l d u s .

A koldusnak nem kell félni ellenségtől, tüztől, víztől, hizelgőktől, háborutól, forradalomtól, hitelezőktől; örökösei nem várják halálát; a ki őket szereti, érdek nélkül szereti; Jézus nekik mennyországot ígért. Minő előnyei ezek a koldusnak a gazdagok felett!